

Perspectives sobre el contracte sexual-social: John Locke i Carole Pateman

MARTA JORBA GRAU

Universitat de Girona

Grup d'Estudis Fenomenològics (Societat Catalana de Filosofia)

Plaça Ferrater Mora, 1
17071 Girona
jorba.marta@gmail.com

Resum: La teoria del contracte social o contractualisme és una teoria política que explica l'origen i el propòsit de l'estat i del drets civils que hi van lligats. La idea bàsica del contractualisme clàssic és que l'estat es forma a través d'un acord –real o fictici– entre els membres d'un determinat grup que es troben en l'estat de naturalesa, mitjançant el qual s'estableixen una sèrie de drets i deures entre l'estat i la societat civil o els ciutadans. En aquest article presentarem la teoria contractualista de John Locke i la crítica feminista que la teòrica política Carole Pateman fa als fonaments d'aquesta teoria. Pateman identifica tres contradiccions en la teoria de Locke que mostren l'absència d'una explicació per a la situació de les dones en la teoria i proposa explicar aquesta situació mitjançant la teoria del contracte sexual. Veurem les implicacions d'aquesta crítica per a la teoria de Locke i per a la nostra actualitat política i social, i examinarem possibles objeccions que se li poden fer.

Paraules clau: contracte social, contracte sexual, estat, societat civil, Locke, Pateman.

Perspectives on sexual-social contract: John Locke and Carole Pateman

Abstract: The social contract theory or contractualism is a political theory that explains the origin and purpose of the state and the civil rights tied to it. The basic idea of classical contractualism is that the state is formed through an agreement –real or fictional– among the members of a certain group in the state of nature, where a set of rights and duties are established between the state and the civil society or the citizens. In this article I will present John Locke's contractualist theory and the feminist critique that the political theorist Carole Pateman raises against the foundations of this theory. Pateman identifies three contradictions in Locke's theory that show the absence of an explanation of the situation of women in the theory and she proposes to explain this situation through the theory of the sexual contract, a previous contract to the social contract on which the social contract is based. I will then draw the implications of this critique for the theory and for our present time and some possible objections will be discussed.

Key words: social contract, sexual contract, state, civil society, Locke, Pateman.

1/ Introducció

La teoria del contracte social o contractualisme és una teoria política que explica l'origen i el propòsit de l'estat i del drets civils que hi van lligats. En la modernitat, els filòsofs contractualistes que van assentar les bases teòriques de les societats modernes van ser Thomas Hobbes (1588-1679), John Locke (1634-1704) i Jean-Jacques Rousseau (1712-1788). La idea bàsica del contractualisme modern és que l'estat es forma a través d'un acord –real o fictici– que es realitza entre els membres d'un determinat grup que es troben en l'estat de naturalesa i on s'estableixen una sèrie de drets i deures entre l'estat i la societat civil o els ciutadans. Les diverses teories contractualistes modernes conceptualitzen de diferent manera aquest pacte inicial, així com també les característiques de l'estat natural previ al pacte i l'ordre civil que en resulta. En aquest article ens centrarem en la teoria contractual de John Locke i exposarem la crítica feminista de la teòrica política anglesa Carole Pateman; mostrarem, doncs, dues perspectives sobre la teoria del contracte social.

L'article està organitzat en les següents parts. En la secció 2 presentarem breument la teoria del contracte social de Locke i les contradiccions que Pateman hi troba respecte de l'estatus i situació de les dones, que Locke no conceptualitza com a tals. En la secció 3 exposarem aquesta conceptualització absent en Locke i que Pateman descriu com el contracte sexual, un contracte previ al contracte social. En la secció 4 examinarem alguns aspectes que Locke analitza respecte de les dones i que poden dur a interpretar-lo com un feminista embrionari. En la secció 5 exposarem les principals implicacions de la crítica feminista de Pateman a Locke, tant per a la teoria com per a l'actualitat política i analitzarem possibles objeccions a la perspectiva de Pateman. Finalitzarem amb unes conclusions.

Per tal d'emmarcar la perspectiva de Pateman que presentarem aquí, cal mencionar el següent. La perspectiva feminista en filosofia es pot situar en tres estadis diferents: (1) incorporació de les dones en la pràctica científica, en les universitats, etc., (2) incorporació de temes de dones en la ciència –recuperació de les dones de la història, atenció a malalties que només afecten a dones, etc., i (3) crítica als fonaments de les teories científiques¹. La perspectiva feminista aplicada a la filosofia i a la història de la filosofia inclou, més enllà de la incorporació efectiva de dones a diferents nivells de l'acadèmia filosòfica (estadi 1) i la història de les dones filòsofes (estadi 2), la reflexió crítica sobre les teories filosòfiques –clàssiques i contemporànies– i, en fer-ho, la teorització sobre el gènere, la diferència sexual, la sexualitat, o el que s'ha anomenat en general el sistema sexe-gènere (estadi 3). La crítica de Carole Pateman s'ubica precisament en aquest tercer estadi, on la perspectiva

1. Sobre la relació entre ciència i feminisme i sobre les crítiques feministes a la ciència i a teories del coneixement, vegeu Alcoff and Potter, E. (1993), Fox Keller (1987), Haraway (1988), Harding (1993).

feminista qüestionava les arrels teòriques mateixes de la teoria contractualista i, per tant, suposa una crítica molt important als fonaments de la filosofia en si mateixa.

L'objectiu d'aquesta mirada en perspectiva feminista sobre la teoria contractualista clàssica de la societat civil i l'estat és mostrar com l'omissió de les qüestions de gènere o crítiques feministes en la presentació de certes teories filosòfiques i polítiques té conseqüències greus per a la comprensió dels autors i suposa un biaix científic i ètic molt rellevant. La crítica feminista als fonaments de la teoria contractualista té, a més, implicacions rellevants per a la filosofia política contemporània, ja que les teories contractualistes són heretades i reformulades per neocontractualistes com John Rawls (1921-2002) i, com veurem, la teoria contractualista de la societat civil assenta la base de la concepció dels estats moderns i la noció de ciutadania, d'individu, de llibertat, d'igualtat, etc. D'aquesta manera, la discussió entre les perspectives de Locke i Pateman que presentarem en aquest article és un exemple d'una discussió que va més enllà de Locke i que afecta per igual teories polítiques contemporànies que hereten les característiques essencials del contractualisme clàssic, encara que no les presentarem aquí. La crítica de Pateman, doncs, té també implicacions en la forma mateixa com concebem actualment el concepte de ciutadania i com organitzem la nostra societat entorn a aquests conceptes desenvolupats en la modernitat.

2/ Dues perspectives sobre el contracte social

En aquest apartat presentarem directament els punts claus de la teoria contractualista de Locke i la perspectiva crítica de Pateman, mitjançant tres contradiccions bàsiques que Pateman destaca en la teoria lockeana.

John Locke té dos tractats sobre el govern civil: el primer, *Detecció i refús dels principis falsos i la fundació falsa de Sir Robert Filmer i els seus seguidors*, no està actualment traduït al català ni al castellà i ha rebut poca atenció entre els estudiosos. El segon tractat, *Tractat sobre l'origen, els límits i els fins veritables del govern civil*, constitueix la seva teoria política sobre l'estat i és objecte d'estudi i atenció en la major part de la literatura sobre Locke. En aquest segon tractat, Locke explica l'origen i la necessitat del contracte social, que constitueix el pas de l'estat de naturalesa o la condició natural a la societat civil. La idea bàsica és que homes lliures i iguals signen un acord per a constituir el poder polític i l'estat. El pas de l'estat de naturalesa a la societat civil implica el reconeixement d'individus subjectes de drets civils i llibertats.

Pateman explica que hi ha un misteri en la teoria del contracte tal i com la presenta Locke. Aquest enigma és un procés paral·lel (al del contracte social) que duen a terme les dones mitjançant el contracte de *matrimoni*, en el qual les regles del joc són diferents en el trànsit entre natura i societat civil. Les dones no entren en el contracte social, no assoleixen l'estatut d'individus i he-

reten característiques de l'estat natural, estat en el qual són inferiors. Per què les dones no entren en el contracte social? Què justifica la seva absència? Per tal de resseguir aquest fet, Pateman identifica tres contradiccions en la teoria de Locke que porten a postular l'existència d'un contracte previ al contracte social, el *contracte sexual*, sobre el qual se sustenta la teoria contractualista lockeana, per bé que aquesta no l'explica com a tal. Vegem a continuació, doncs, quina és la teoria del contracte social de Locke i les tres contradiccions que Pateman hi identifica.

2.1/ Teoria contractualista de Locke

En l'*Origen i necessitat del contracte* (Segon Tractat, II), Locke descriu els passos bàsics de formació de la societat civil a partir de l'estat de naturalesa. Cal destacar la naturalesa fictícia d'aquesta representació de l'estat de naturalesa, així com de tot el procés de constitució de l'estat civil. Es tracta d'una ficció teòrica plena de detalls descriptius en els quals no aprofundirem aquí. En la condició natural, diu, hi ha llibertat i igualtat entre els homes i és un estat en què es busca la satisfacció dels desitjos i la recerca de la felicitat, segons el principi d'autoconservació. Aquest estat de llibertat, però, no és un estat de llicència, per a Locke: «ningú no ha d'atemptar contra la vida, la salut, la llibertat ni les possessions d'un altre» (Segon Tractat, II, 6). Els càstigs que els homes s'imposen entre ells es duen a terme segons dicta la consciència en cada moment².

En aquestes condicions naturals, Locke es pregunta el següent: pot ser legítim el govern d'un home sobre els altres? Com pot ser que un sol home tingui poder sobre els altres si per naturalesa són iguals? Aquestes preguntes tenen sentit en el context d'un marc polític que Locke critica en el Primer Tractat, a saber, el patriarcalisme de Sir Robert Filmer, segons el qual el poder polític té l'origen en el poder del pare per ordre divina. Filmer defensava una monarquia absoluta, hereditària i nomenada per Déu. Aquesta concepció es recolzava en la lectura del Gènesi segons la qual el poder absolut d'Adam sobre la seva dona i fills es va mantenint en el temps per la tradició. Més endavant veurem com el Gènesi i la seva interpretació és important per a Locke per a desmuntar els arguments de Filmer i constitueix un dels aspectes «feministes» de la seva teoria. En el *Patriarca*, Filmer afirma que el domini natural i privat d'Adam és la font de tot govern i propietat (Filmer, 1949). Per a Locke, aquest «pare» de Filmer «té un poder absolut, arbitrari, il·limitat i il·limitable sobre les vides, les llibertats i els estats dels seus fills, de manera que pot prendre o alienar els seus estats, vendre'ls, castrar-los o utilitzar les seves persones com li plagui» (Primer Tractat, IX).

2. La descripció de l'estat de naturalesa és ben diferent de la de Hobbes, pel qual la condició natural és la d'una guerra de tothom contra tothom (Leviatán, XIII).

En aquest escenari heretat per Locke del patriarcalisme de Filmer, Locke es pregunta com pot ser legítim el govern d'un home sobre els altres i, com a resposta, argumenta que aquest govern ha de sorgir de l'*acord* entre els homes. En aquest sentit, el contracte és el paradigma del lliure acord, ja que pressuposa que les parts que pacten es reconeixen mútuament com a persones i com a amos de propietats. La idea de Locke és que un individu lliure i igual per naturalesa ha de consentir necessàriament que un altre el governi, ja que l'estat de naturalesa és perillós. El domini civil i la subordinació només poden sorgir del *lliure acord* entre els homes: un individu lliure i igual ha de consentir necessàriament que un altre el governi si és conscient dels perills de l'estat de naturalesa i si l'estat civil que en resulta ha de tenir alguna legitimitat. Així doncs, en l'estat de naturalesa és raonable que els individus se subordinin voluntàriament a la llei de l'estat, que els ofereix protecció i drets: «Allò que origina i de fet constitueix una societat política no és res més que el consentiment de qualsevol nombre d'homes lliures capaços de formar una majoria per a unir-se i incorporar-se a una societat d'aquesta mena. Això, i només això, és el que dona o podria donar origen a qualsevol govern legítim del món» (Segon Tractat, II, VIII, § 99).

És important destacar que la noció de *contracte* implica *igualtat* entre els signants del contracte, ja que altrament es perd la validesa d'un pacte entre iguals. Aquest fet es pot veure en la naturalesa de certes crítiques a la teoria del contracte, com les crítiques socialistes al contracte de treball o les crítiques feministes al contracte matrimonial: si una part signant del contracte està en condicions inferiors (treballador, dona, en aquests casos), aleshores no té més remei que acceptar les condicions de l'altra part (amo, home) i d'això en resulta un intercanvi no igualitari, ja que la relació en la que es fonamenta és desigual. En les crítiques al contracte es fa visible, doncs, el fet que el contracte social implica igualtat entre els signants.

Per a Locke, la condició d'igualtat i llibertat és una condició de naturalesa, i és la condició sobre la qual es fonamenta la tesi que totes les relacions socials han de tenir una forma contractual, que constitueix el nucli de la teoria clàssica del contracte.

2.2/ Contradiccions del contracte social

En aquesta secció presentarem les contradiccions que Carole Pateman troba en la teoria contractualista de Locke i que la porten a suposar l'existència d'un contracte previ al contracte social i fonament d'aquest.

La *primera contradicció* és el fet que els teòrics contractualistes afirmen i neguen alhora que les dones poden signar contractes i entrar en una relació contractual. D'una banda, les dones no signen el contracte social però sí que signen el contracte *matrimonial*, és a dir, l'enllaç legal entre un home i una dona. Vegem per què això suposa una contradicció. Les condicions que Locke descriu per tal d'entrar al contracte són condicions que compleixen

les persones que tenen una classe especial de *proprietat*, a saber, la propietat que tenen els individus sobre si mateixos: «cada home té una propietat en la seva pròpia persona» (Segon Tractat, V, § 27). L'individu posseeix els seus atributs: el seu cos, les seves característiques pròpies, etc. Però aquesta condició només la compleixen els homes i, per tant, són els únics que es consideren individus com a tals. La condició natural de les dones és la de no llibertat, igualtat, ni propietat, sinó subjecció als homes. La família és una entitat estrictament biològic-natural que tendeix a assegurar la perpetuació de l'espècie. Però per què les dones no compleixen la condició? Per què no poden ser considerades individus? Això ens duu a la segona contradicció que Pateman destaca, estretament relacionada amb la primera.

La *segona contradicció* és la superioritat física, natural, de l'home sobre la dona, *versus* la igualtat de l'individu en l'estat de naturalesa. Locke afirma que els homes són superiors en l'estat de naturalesa perquè tenen més força física i mental, i tenen més habilitats. En aquest punt no hi trobem cap més argumentació, simplement l'afirmació d'un fet natural, segons Locke. Però quines són les conseqüències d'aquest fet natural? A diferència dels nens, les dones no arriben mai a ser individus, tot i compartir alguns atributs amb els nens, com ara tenir menys força i menys habilitats. Ja des del segle XVII, feministes com Elizabeth Johnson defensaven que la falta d'educació és el que fa que la dona sembli menys capaç que l'home, sent així totalment injustificada l'afirmació de Locke (vegeu Goreau, 1985: 290). La pregunta és, doncs, si per naturalesa les dones no compleixen els requisits per entrar al contracte, ja que són inferiors i subjectes als homes, per què sempre entren en el contracte matrimonial? Per què han d'entrar en el contracte del matrimoni per entrar a la societat civil?

Aquesta pregunta ens duu directament a la *tercera contradicció*: el contracte matrimonial no és polític ni civil, però per a Locke, l'únic no-civil i il·legítim en una societat civil és el poder absolut. I el poder del marit sobre la muller no és absolut. Per tant, el contracte matrimonial és alhora civil/polític i no-civil/no-polític. El contracte matrimonial és conceptualitzat com un pacte amb la finalitat de tenir cura dels fills. Locke afirma que l'home no té poder absolut sobre la dona sinó que ambdós tenen poder sobre els fills (Primer Tractat, II). Però el fet que el poder del marit sobre la muller no sigui absolut, no és suficient per a que sigui considerat no-civil. Al Segon Tractat, diu que «la primera societat fou entre home i dona», per tant menciona el caràcter *previ* de la unió home/dona però alhora afirma que aquesta unió no arriba a constituir una societat política (Segon Tractat, VII, § 77) i, així, el matrimoni no és concebut com a contracte polític.

Recapitulant, tenim que hi ha tres contradiccions internes, relacionades entre elles, en la teorització del contracte social per part de Locke: (1) les dones no signen el contracte social però sí el matrimonial, per tant poden i no poden (de dret) signar contractes, (2) les dones són inferiors per naturalesa,

i per tant, no són ni lliures ni iguals, però en l'estat de naturalesa tothom és igual i lliure, i (3), el contracte matrimonial no és polític ni civil, però l'únic no polític ni civil és el poder absolut, i en el contracte matrimonial no hi ha poder absolut del marit sobre la muller. Podem veure que les tres contradiccions no són sinó tres aspectes o cares de la mateixa tensió fonamental en la teoria de Locke, això és, de l'estatut contradictori de les dones, que no són iguals i lliures per naturalesa però en canvi poden signar contractes matrimonials i entrar, així, en la societat civil per un camí diferent al dels homes.

A mode d'il·lustració de la importància d'aquestes contradiccions, cal mencionar que el doble estatut que s'atribueix a les dones és un problema heretat per teòriques posteriors que debaten sobre els drets de les dones en un aspecte que històricament ha travessat la lluita feminista i que és conegut com el «Dilema Wollstonecraft». Mary Wollstonecraft (1759-1797), filòsofa i escriptora britànica, contemporània de Rousseau, va escriure un dels primers textos feministes, *Vindicació dels Drets de la Dona* (1792), on hi debatia aquesta qüestió: com podem ser iguals si som diferents? Les dues rutes que les dones han seguit en la seva lluita per la ciutadania plena són, d'una banda, l'extensió dels drets dels ciutadans homes (lluita per la igualtat) i, per l'altra, el reconeixement que com a dones posseeixen habilitats, interessos i necessitats que requereixen una ciutadania diferent a la dels homes (lluita per la diferència). Malgrat les discrepàncies sobre les diferents estratègies polítiques entre aquestes dues posicions, veiem en tot cas la importància d'una conceptualització de les dones (com a iguals que els homes, però alhora com a diferents) que està a l'arrel de la teorització contractualista i a la base dels estats moderns.

3/ L'explicació absent: el contracte sexual previ

Què signifiquen aquestes contradiccions en el si de la teoria de Locke sobre el contracte social? Per a Pateman, aquestes contradiccions són evidència per a la postulació d'un contracte previ al contracte social que no apareix com a tal en la teoria contractualista. Aquest contracte és precisament *el contracte sexual* que s'estableix entre dones i homes i que és el mitjà a través del qual es constitueix el patriarcat modern. Es tracta d'un contracte sexual *qua* patriarcal, és a dir, en tant que fundacional del dret polític dels homes sobre les dones, i un contracte sexual *qua* corporal, és a dir, de dret d'accés dels homes al cos de les dones. És mitjançant aquest contracte que es constitueix la diferència sexual com a diferència política en passar de l'estat de naturalesa a l'estat de societat civil.

En aquest punt, ens podem preguntar: per què després del pacte originari, del contracte social, el terme «civil» es modifica i no fa referència a la totalitat de la societat civil sinó només a una part, exclouent la meitat de la població, que són les dones? La resposta que proposa Pateman és que la de-

pendència entre estat natural/societat civil –conceptes oposats i mútuament excloents– es transforma en una dependència entre l'esfera *pública* i l'esfera *privada*, que reflexa precisament la dicotomia heretada de la diferència sexual en l'ordre natural, on la dona és vista com a inferior naturalment. Després del contracte social, les dones no romanen en l'estat de natura, ja que, si no, no hi hauria cap mena de contracte, sinó que surten de l'estat de natura per a passar a l'esfera privada, que és el nou ordre on se situa a les dones. L'esfera privada és una esfera «civil», en tant que part de la societat civil, però alhora no és plenament civil, en tant que no hi regnen els mateixos drets que a l'esfera pública i política. Des de la perspectiva de les dones, així, l'estat de naturalesa amb les seves característiques d'inferioritat per a elles, es transforma en l'esfera privada dins la societat civil. El contracte sexual, doncs, és definit com el vehicle mitjançant el qual els homes transformen el seu dret natural sobre les dones en la seguretat del dret civil patriarcal (Pateman, 1988: 15). En aquest procés hi ha un intercanvi entre la muller i el marit que es basa en la protecció del marit a canvi de l'obediència de la muller, situació anàloga al procés d'intercanvi entre els ciutadans i l'estat: l'estat protegeix i dóna drets civils a canvi del compliment de la llei de l'estat. Com destaca Pateman, aquesta esfera privada no necessita explicació, ja que les relacions sexuals i les relacions entre homes i dones ja es donaven en l'estat de naturalesa i, així, no produeixen res de nou com el contracte civil. Explicitar el contracte sexual és elucidar com s'estableix i és mantingut el regne privat i per què és necessària la seva separació de l'esfera pública (Pateman, 1988: 23).

El contracte sexual apareix com un contracte previ al contracte social que Locke explica i es dibuixa com el procés contractual entre homes i dones materialitzat a través del contracte matrimonial. Un cop aquí, ens podríem preguntar: si en el contracte matrimonial hi ha acceptació per les dues parts, quin és el problema per a les dones si entren a la societat civil a través d'aquest contracte? I quin problema hi ha si les dones accepten el pacte, encara que en ell estiguin sotmeses als homes? Notem aquí l'analogia amb l'esclavitud: un esclau pot voluntàriament acceptar perdre la llibertat i ser propietat d'un altre? Si la llibertat és una condició per a que hi hagi contracte, la privació de llibertat (esclavitud) impossibilita el contracte (Segon Tractat, IV). Els contractualistes passen del contracte civil (o el laboral, en aquest cas) a l'esclavatge fàcilment, en un procés de legitimació d'aquest últim per analogia amb el primer. Però el problema d'aquesta analogia és que no analitzen en quines condicions es dóna el contracte: Locke diu que l'esclau escull voluntàriament ser-ho o morir; però són aquestes condicions veritablement d'igualtat i llibertat? Més aviat podríem dir aquí que la voluntat del pacte, el fet de voler signar un contracte, amaga una falsa condició de llibertat en el cas de l'esclavatge. Si l'esclavatge funciona com a analogia amb les dones i el contracte matrimonial, ens podem preguntar: en quines condicions se sotmet la dona a la voluntat del marit? La suposada voluntat de la dona per

entrar al pacte matrimonial recau, com en l'esclavatge, en una falsa forma d'igualtat i llibertat?

L'estatut de les dones en el contracte matrimonial és el de propietat dels homes (i per tant no són propietat d'elles mateixes, que és una condició per entrar al contracte social) però alhora se'ls reconeix el seu ser persones, perquè són capaces de firmar el contracte matrimonial. Contradictòriament, les dones, així com els esclaus, són propietat dels homes però també són persones que haurien de gaudir dels drets civils. En l'anàlisi del contracte matrimonial veiem, doncs, una manifestació més de les contradiccions presents en el contracte social descrit per Locke.

És important veure que el contracte sexual no és només el contracte de l'esfera privada, sinó que afecta a la *totalitat* de la societat civil i, per tant, al trànsit mateix entre les dues esferes, la privada i la pública. Hi ha una dependència mútua entre natura/societat civil i esfera privada/esfera pública, en el sentit que una no existeix sense l'altra i les característiques d'una s'expliquen o s'entenen per oposició amb les característiques de l'altra. En aquest punt és on també la crítica feminista de Pateman despunta amb força, ja que no és que els contractualistes com Locke s'oblidin de descriure l'existència d'aquest contracte sexual previ, del qual en diuen algunes coses contradictòries, sinó que descriuen el contracte social sense veure la dependència que aquest té respecte del contracte sexual previ, tant a nivell ontològic (per a la seva existència) com a nivell epistemològic (per a la seva comprensió). La crítica feminista al contractualisme, per tant, parteix d'evidenciar *l'absència de l'explicació del contracte sexual*, que ens explica per què les dones tenen aquest estatut ambigu entre ciutadanes i no ciutadanes, subjectes que entren i no entren al contracte, propietat d'altri i alhora persones. El contracte sexual, així, és fonament del contracte social en tant que aquest no es pot entendre (i no podria existir) sense el contracte sexual previ. Aquest punt és d'especial rellevància per entendre la crítica feminista als fonaments de la teoria.

4/ Locke: feminista embrionari?

Si som fidels al text de Locke, tanmateix, trobem també alguns punts de la seva conceptualització de la relació entre homes i dones i del matrimoni en què es podria defensar que hi ha la llavor de certes idees feministes, fet que ens podria dur a preguntar-nos si Locke va ser, malgrat tot, un feminista embrionari (Butler, 1978). El punt clau en aquesta interpretació és que Locke, en la seva argumentació en contra de la monarquia i del poder absolut del pare, o patriarcalisme, de Filmer, reinterpreta alguns passatges del Gènesi de tal manera que obre les portes a la igualtat entre homes i dones. Precisament el Gènesi o l'origen del món i les espècies bíblic constitueix la principal font de justificació de les monarquies absolutes tal i com les concep Filmer. Segons Filmer, en el Gènesi Adam té poder sobre Eva i sobre el món i el

transmet de generació en generació a través de les monarquies absolutes. Els punts que comentarem a continuació es troben, curiosament, en el Primer Tractat de Locke, la seva obra política menys estudiada, traduïda i difosa.³

Respecte del matrimoni, Locke afirma que el matrimoni és un pacte amb la finalitat de tenir cura dels fills, on l'home no té un poder absolut sobre la dona. Quan ha acomplert el seu objectiu, el matrimoni pot finalitzar amb el *divorci* (Segon Tractat, VII, § 38): «El poder del marit dista tant del d'un monarca absolut que l'esposa, en molts casos, té llibertat per a separar-se'n, si el dret natural o llur contracte ho permeten» (Segon Tractat, VII, § 82). Com apuntàvem anteriorment, Locke analitza els versicles del Gènesi en el seu Primer Tractat per a justificar l'absència de poder absolut de l'home sobre la dona. Quan trobem en el Gènesi que es diu sobre Eva: «el teu desig t'empenyerà cap al teu marit i ell dominarà sobre teu» (Gènesi III, 16), Locke afirma que Déu *preveu* però no prescriu (Primer Tractat, V, §44), de manera que Adam no té cap poder absolut sobre Eva sinó que ambdós el tenen sobre les altres criatures – comparteixen el poder sobre el món. O quan Déu li diu a Eva «multiplicaré el teu patiment a l'embaràs, en el dolor pariràs» (Gènesi III, 16), Locke interpreta que Eva no té per què patir si hi ha remeis, i que no patir no és un pecat (Primer Tractat, V, § 46-47).

Si tenim en compte que Locke contempla el dret al divorci l'any 1690, any de publicació del Segon Tractat, i no és fins el 1801 (111 anys més tard) que el dret al divorci es va assentar en el Codi Civil Francès per primer cop en la història, podem copsar la conceptualització feminista embrionària de Locke respecte del dret al divorci.⁴

Respecte a la relació entre els pares i els fills, Locke afirma que els pares tenen el poder *parental* sobre els fills, però no és un poder patern i absolut. El dret patern només és una de les dimensions del patriarcat, ja que els fills no neixen com a fongs sinó que si Adam ha de ser pare, Eva ha de ser mare. En altres paraules: el dret sexual o conjugal *precedeix* el dret de paternitat. La gènesi del poder d'Adam, per tant, prové del dret sexual i no de la paternitat o del poder del pare, com havia interpretat Sir Rober Filmer. La mare, per Locke, també exerceix la seva autoritat sobre els fills: «Adam no tingué, ni sobre els seus fills ni sobre el món, cap autoritat ni cap domini adquirits per dret natural de paternitat ni per donació positiva de Déu, com s'ha volgut fer veure» (Primer Tractat, II, §I). A més, el poder parental no és, per Locke, un poder de vida o mort, sinó només una jurisdicció temporal fins a la majoria d'edat (Primer Tractat, II, §VI).

3. Brunella Casalini el tradueix per primer cop a l'italià l'any 2007.

4. En el context de l'Estat espanyol el dret al divorci no es va fer efectiu fins l'any 1931 amb la Segona República. La dictadura de Franco el va abolir i es va recuperar l'any 1981. Cal notar que a Filipines i al Vaticà el divorci encara és il·legal; un dels darrers països en legalitzar-lo va ser Malta, l'any 2011.

Respecte a les propietats, Locke també concedeix que l'esposa té dret a la propietat i a l'herència, i així reconeix que una esposa (una dona que ha entrat en un contracte matrimonial) pot posseir propietats per dret propi. Notem com això entra en flagrant contradicció amb la condició per entrar al contracte, que és que l'individu es posseeix a si mateix, té propietat sobre si mateix, condició que les dones no tenen, ja que no entren en el contracte social. Alhora, però, Locke sí que els reconeix el dret a certes propietats.

Malgrat la proposta del dret al divorci, la conceptualització d'un poder parental i no paternal, i el reconeixement del dret a propietats de la dona, Locke manté, com hem vist, la subordinació de la dona per naturalesa (Primer tractat, V, § 47) que es fonamenta en el fet que el marit és més capaç, més fort, físicament i mentalment i també més hàbil. Això comporta que, quan hi ha desavinences entre ells, l'última paraula la tindrà sempre l'home: «el marit i la muller tenen un únic interès comú, però no pas un enteniment idèntic, cosa que fa que de vegades, inevitablement, llurs voluntats també difereixin; és, per tant, necessari que la darrera determinació, ço és, l'autoritat, recaigui en algun dels dos costats, i ho farà naturalment en el de l'home, atès que és el més fort i el més capacitat» (Segon Tractat, VII, § 82). Tanmateix, el que no diu és en què basa la idea que l'home sigui més fort o més capacitat ni per què aquesta característica ha de comportar aquest poder.

Així doncs, l'objectiu d'aquesta secció ha estat mostrar tres punts en els quals es podria dir que Locke és un feminista embrionari, per tal com en el seu atac a l'absolutisme de Filmer, reinterpreta el Gènesi de manera que nega un poder absolut al pare o a Adam, obrint així les portes a una possible igualtat entre homes i dones. Tanmateix, i com hem vist en les seccions anteriors, en la seva teoria del contracte social, sembla que aquests aspectes del primer tractat resten oblidats i no entren a formar part de les bases fonamentals de la construcció de la societat civil.

5/ El contracte sexual/social: implicacions i objeccions

En aquesta secció ens proposem anar una mica més enllà i preguntar-nos quines conseqüències té el que hem presentat fins ara i quines possibles objeccions es poden fer a la teoria de Pateman.

5.1/ *Implicacions de la crítica de Pateman*

Quines són les implicacions de l'absència d'explicació del contracte sexual per part de Locke? Quines conseqüències té el contracte sexual/social per a l'estatut polític de les dones? I pel reconeixement dels seus drets i les tasques que desenvolupen a la societat? Quines implicacions té aquesta concepció per a la situació actual de les dones?

En primer lloc, el poc estudi sobre el Primer Tractat de Locke i la poca preocupació per l'absència d'explicació de la situació de les dones en el con-

tracte social suposa un *biaix científic* important, per tal com s'interpreta Locke fent invisible una part molt important en tota la teorització, encara que ni tan sols sigui per a problematitzar l'absència d'explicació. Més enllà del biaix científic que suposa estudiar Locke sense tenir en compte el *Primer Tractat* i la base sobre la qual el seu sistema polític se sustenta (el contracte sexual) l'absència de discussió d'aquest aspecte és rellevant perquè la seva teoria i la d'altres contractualistes és *fundacional* per a la constitució dels Estats moderns; per exemple, a partir de la Revolució Francesa (1789-1799) o l'Americana (1775-1783), en la Declaració d'Independència (1776). En aquest sentit, Josep Ramoneda afirma: «L'obra de John Locke [...] continua significant, en el món cultural anglo-saxó un punt de no-retorn. I, en la tradició política occidental, un component plenament assumit, com a ànima de la legitimació teòrica de l'organització dels estats capitalistes moderns» (Ramoneda, 1983: 12). Per la importància teòrica que té en la fundació efectiva dels estats moderns, les teories de Locke i d'altres contractualistes posteriors que n'assumeixen els trets bàsics, suposen un punt fonamental, un punt de «no-retorn» en la teoria i pràctica política de la modernitat occidental. D'aquesta manera, la crítica feminista als fonaments d'aquesta teoria té una importància crucial en tant que desmantella tota una sèrie d'opressions (majoritàriament sobre les dones) inherents a la constitució dels estats moderns i que molts cops es passen per alt en la filosofia i teoria política. Hem vist, en aquest sentit, com la diferència sexual i la subordinació de les dones són centrals per a la construcció de la teoria política moderna. Així, en la «construcció de l'individu» universal fruit de les teories contractualistes veiem que aquests «individus» són en realitat només els homes, que són els portadors de drets i llibertats.

Un exemple del fet que els drets civils no eren uns drets universals sinó uns drets únicament dels homes és la *Declaració dels drets dels homes i dels ciutadans* (1789), aprovada per l'Assemblea Nacional Constituent francesa i document fundacional de la revolució francesa (1789-1799). Es podria interpretar que en el nom d'aquesta declaració «homes» i «ciutadans» és un genèric neutre, però l'aparició d'una altra declaració, dos anys més tard, explícitament referida a les dones ens fa veure que això no és així. Olympe de Gouges (1748-1793), l'any 1791, publica la *Declaració dels drets de les dones i les ciutadanes*, denunciant l'oblit dels drets de les dones per part dels diputats francesos. També publica el seu *Contracte Social*, on proposa el matrimoni basat en la igualtat de gènere. El 1793 la van guillotinar, condemnada per contrarevolucionària i descrita com a «dona no natural».

Les perspectives sobre el contracte social apuntades en aquest article són també rellevants, ja que les teories contractualistes clàssiques són directament heretades i reformulades en la filosofia contemporània, com ara en l'obra de John Rawls (1921-2002). En la major part dels casos, la discussió al voltant del contractualisme, tant clàssic com contemporani, no posa de

relleu la crítica feminista ni tampoc té en compte la dependència entre l'esfera pública i l'esfera privada o, el que és el mateix, com la possibilitat de creació de la societat civil i la política descansa sobre l'existència d'una esfera privada, lloc de les dones i hereva de l'estat de naturalesa previ a la formació de l'estat i la societat civil. Fins i tot en contextos i èpoques en què les dones entren efectivament a la societat civil i són considerades individus, resta la dicotomia esfera pública/privada i la conceptualització d'allò que és polític (esfera pública) *versus* allò que no ho és (esfera privada), sent així una dicotomia que hereta, per exemple, drets diferents respecte del treball: treball remunerat fora de casa, treball no remunerat dins de casa (majoritàriament fet per les dones). Aquesta dicotomia, així, no és només rellevant en la creació dels estats en la modernitat, sinó que encara avui en dia la societat civil és considerada com un regne que subsisteix amb independència i on allò que ocorre en l'esfera privada no importa en l'ordre d'allò polític. En molts estats actuals, com acabem d'apuntar, molts drets civils estan relacionats amb el treball –el dret a la jubilació, el dret a l'atur, etc.–, però la pregunta per veure qui pot ser portador real d'aquests drets és: de quin treball es tracta? El treball que es té en compte pel dret a la jubilació o a l'atur, per exemple, és el treball productiu remunerat, de manera que el treball de cures, domèstic (o reproductiu), el propi de l'esfera privada, i desenvolupat majoritàriament per dones, queda fora de l'esfera dels drets civils, en aquest cas mediatitzats pel treball. Així, si és el treball remunerat el que dóna determinats drets, moltes dones continuen quedant excloses, avui en dia, d'aquests drets per no haver entrat al món laboral de l'esfera pública. A què té dret una dona de 80 anys que hagi treballat a casa (cuidant dels fills, dels malalts, dels pares, fent el treball domèstic) tota la seva vida?

Un cop arribats en aquest punt, ens podem preguntar: ¿com és que tot aquest àmbit teòric explicat per Carole Pateman no és canònic en la presentació i explicació d'autors contractualistes com Locke? Per tal de donar resposta a aquesta pregunta, caldria apel·lar a diversos i complicats aspectes sociològics, històrics, polítics, etc., però només en mencionarem tres a tall explicatiu. Una possible resposta és que es va confondre (o es continua confonent) el patriarcat, com a sistema d'opressió dels homes sobre les dones, amb el patriarcalisme de Filmer, que, com hem vist, defensava l'origen del dret polític en la llei del pare. Amb el contractualisme de Locke aquest aspecte patriarcal desapareix (a partir de la seva interpretació del Gènesi) però no ho fa *una altra dimensió* del poder patriarcal: el dret conjugal. Eisenstein (1981), en aquest sentit, afirma que Locke és «un antipatriarcalista patriarcal». Una altra possible raó és l'atenció únicament a l'esfera pública com a lloc de la política i de la construcció de la societat civil, deixant de banda l'esfera privada, hereva de l'estat de naturalesa i lloc de les dones en el nou model d'estats. En tercer lloc, alhora, cal tenir en compte que la històrica poca representativitat de les dones en la teoria i filosofia política, així com

la manca d'interessos de recerca feminista a les universitats i altres espais de generació de coneixement, contribueix d'una manera o altra a la invisibilitat de certs temes filosòfics que no han estat suficientment estudiats i difosos. Per dir-ho en els termes dels estadis de la relació entre feminisme i ciència presentats en el primer apartat, l'estadi de crítica als fonaments de les teories científiques (3), sovint ve propiciat per (1) la incorporació de les dones en la pràctica científica, en les universitats, etc., i (2) la incorporació de temes de dones en la ciència (recuperació de les dones de la història, etc.).

5.2/ Possibles objeccions a la crítica de Pateman

Un cop presentada la tesi de Pateman sobre el contractualisme de Locke, és útil considerar algunes de les objeccions que aquesta perspectiva pot tenir. Una primera resposta a la perspectiva del contracte sexual subjacent al contracte social és que en la interpretació dels Tractats de Locke, on diu «homes» no hem d'interpretar que s'estigui referint només als homes, sinó que podem interpretar-ho com a «persones». De fet, aquesta crítica no és res més que la interpretació habitual i actual dels Tractats de Locke, on no s'acostuma a estirar del fil d'aquest fet lingüístic. Però, seguint a Pateman, quan Locke diu «homes», com hem vist, cal interpretar que s'està referint efectivament als *homes* únicament, i això és part de les contradiccions i problemes de la teoria contractualista. Sovint aquest error d'interpretació s'hereta en els comentaris sobre aquests autors, en els llibres de text sobre teoria política, en la filosofia política actual, etc.

Relacionada amb l'anterior, una segona objecció afirma que l'exclusió de les dones de la societat civil és un fet *accidental* en la teoria lockeana i, per tant, es pot llegir «homes» com a «persones» des de la nostra perspectiva actual, on les dones poden entrar en la societat civil i ser subjectes de drets i deures, i així «afegir» una part de la humanitat a la teoria de Locke sense que els seus fonaments es vegin afectats. Si del que es tracta és d'un simple fet accidental històric, la vigència de la teoria del contracte tal i com la formula Locke no estaria posada en qüestió per la perspectiva feminista, sinó que seria suficient «actualitzar-la» pensant que els ciutadans no són només els homes sinó tothom, també les dones. Com a possible resposta a aquesta objecció, es pot dir que la perspectiva feminista apunta a un fet *estructural* de la teoria, a una base fonamental sense la qual l'edifici contractualista s'efondra, i així, no *tan sols* a un fet històric de discriminació de les dones en la conceptualització i formació dels estats moderns. La substitució d'«homes» per «persones», a part de ser un anacronisme en la lectura de Locke, només contribuiria a invisibilitzar una esfera fonamental sobre la qual s'han basat els estats moderns, l'esfera privada i l'exclusió de les dones de l'espai públic i polític. Si bé una versió «actualitzada» del contractualisme sobre una base efectiva igualitària podria disminuir l'efecte crític de la perspectiva de Pateman, una teoria tal hauria de donar compte alhora de l'esfera privada i de

tot allò que no està contemplat en la societat civil, com els treballs de cura i domèstics o, en definitiva, tot allò que possibilita el manteniment de la vida. És a dir, no podem tan sols incloure les dones en l'esfera pública i fer-les adquirir l'estatus dels homes en el contracte social perquè la seva funció històrica en l'organització social és fonamental per a mantenir l'esfera pública. Sense el treball en l'esfera privada no pot haver-hi treball en l'esfera pública. No és possible fer que actuïn o es «converteixin» en homes, sinó que caldria reformular el contracte sexual i, per tant, també el social, per a poder-les situar en igualtat de condicions als homes.

Una possible tercera crítica afirma que Locke *descriu* la societat de l'època i com era la situació *de facto* dels homes i de les dones. La crítica de Pateman, en canvi, és normativa i no tan sols descriptiva, de manera que la crítica no apuntaria a l'estatut correcte de la teoria. Si bé es pot interpretar Locke com a descrivint certs aspectes de la societat del moment, la força i originalitat dels contractualistes moderns és que estaven pensant les bases fundacionals dels estats moderns, configuracions que no existien encara i que, per tant, requerien teories sobre com *havien de ser* els nous estats, sobre quines bases s'havien de construir. L'aspecte normatiu de les teories contractualistes, així, sembla força clar, fet que posa en qüestió aquesta possible objecció a Pateman.

6/ Conclusions

A mode de resum, podem destacar els següents aspectes de la perspectiva feminista de Carole Pateman sobre el contracte social tal i com l'explica John Locke. En primer lloc, el contracte social de Locke pressuposa el contracte sexual previ, que es manifesta en el contracte matrimonial i l'exclusió de les dones de l'esfera pública, en contraposició a l'esfera privada, on les dones hereten la inferioritat que tenien a l'estat natural. El punt fonamental de la crítica de Pateman a Locke és que el contracte social *no explica* la meitat del que s'ha d'explicar en la construcció de l'estat modern; no explica l'estatut ambigu de les dones i, per tant, no explica en darrer terme l'origen de la societat civil i el seu fonament. Aquesta crítica és desenvolupada a partir de la localització de tres contradiccions, o de tres tensions, que Pateman identifica en el si de la teoria contractual de Locke: l'afirmació i alhora negació que les dones poden signar contractes i entrar en una relació contractual, la superioritat física (natural) de l'home sobre la dona *versus* la igualtat de l'individu en l'estat de naturalesa, i el fet que el contracte matrimonial és alhora civil/polític i no-civil/no-polític. Aquestes contradiccions són part del problema de l'estatut ambigu de les dones en la teoria del contracte social, un fet que la perspectiva de Pateman ressalta i que cal tenir en compte en la presentació de la teoria social de Locke.

Aquesta crítica a Locke no és només una visió més sobre la seva teoria. El fet que l'autor no expliqui sobre què fonamenta el fet que les dones (la meitat

de la humanitat) no entrin dins del contracte social, i el fet que no s'expliqui aquesta qüestió en els ensenyaments de filosofia ens hauria, si més no, d'alertar. L'omissió d'aquesta explicació no és només un problema de manca de rigor filosòfic sinó que és també una qüestió ètica rellevant. Excloure les dones de la seva condició de ciutadanes té implicacions importants, com hem vist, donada la vigència actual de la doctrina del contracte en les formes dels estats actuals, hereva dels contractualistes clàssics. Alhora, aquesta ommissió contribueix a una lectura canònica de la història de les idees i dels filòsofs que perpetua la invisibilització de les dones pensadores (com De Gouges o Wollstonecraft, en el cas que ens ocupa), dels temes de gènere (el contracte sexual) i de les relacions bàsiques entre aquests i les teories filosòfiques (contracte sexual/social)⁵.

Qüestions per a reflexionar

1. Què succeeix en el pas de l'estat de naturalesa a l'estat civil respecte dels homes? I de les dones? Com ho explica Locke? Com ho interpreta Pateman?
2. Creus que la crítica feminista de Pateman a Locke té vigència en els estats europeus actuals?
3. Com es podria aplicar la perspectiva feminista a d'altres autors contractualistes? I a d'altres teories filosòfiques que coneixes?
4. Creus que la llei de la dependència aprovada el 2006 pel govern de l'estat espanyol trenca amb la dicotomia públic-polític/privat-manteniment de la vida? Quins tipus de lleis es podrien fer en aquest sentit?
5. Per què actualment no es coneix ni s'acostuma a explicar a les universitats ni als centres educatius la crítica de Pateman? Per què es continua passant per alt que els contractualistes es deixen, sense justificar-ho, a la meitat de la humanitat?

Referències

- ALCOFF, Linda; POTTER, Elisabeth (eds.) (1993) *Feminist Epistemologies*, Nova York: Routledge.
- BUTLER, Melissa (1978) «Early Liberal Roots of Feminism: John Locke and the attack on Patriarchy», *American Political Science Review*, 72: 135-150.
- DE GOUGES, Olympe (2003) *Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne*. París: Mille et une nuits.
- EINSESTEIN, Zillah (1981) *The Radical Future of Liberal Feminism*. Nova York: Longman.
5. Agraïxo a Maria Rodó de Zárata els comentaris sobre el text i la discussió sobre algunes de les idees que s'hi presenten. També agraïxo els comentaris d'Ambrós Domingo, Josep Macià i Sergi Oms.

- FILMER, Robert (1949) *Patriarcha and other political Works*, Oxford: Basil Blackwell.
- FOX KELLER, Evelyn (1987) «The Gender/Science System: or, Is Sex To Gender As Nature Is To Science?», *Hypatia*, 2: 3.
- GOREAU, Angeline (1985) *The Whole Duty of a Woman: Female Writers in Seventeenth Century England*. Nova York: The Dial Press.
- HARAWAY, Donna (1988) «Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective», *Feminist Studies*, 14: 75-599.
- HARDING, Sandra (1993) «Rethinking Standpoint Epistemology: What Is “Strong Objectivity”?», a Linda Alcoff i Elizabeth Potter (eds.), *Feminist Epistemologies*. Nova York: Routledge, 1993.
- HOBBS, Thomas (1962) *Leviathan*. Oxford: Clarendon Press.
- LOCKE, John (1967). *Two Treatises of Government* (ed. Laslett). 2a edició, Cambridge: Cambridge University Press, traducció de Jaume Medina i Joan Sallent, *Segon Tractat sobre el Govern Civil*, Barcelona: Laia, 1983; traducció a l'italià de Brunella Casalini, *Due trattati sul governo*, Roma: Edizioni PLUS, 2007.
- PATEMAN, Carole (1988) *The Sexual Contract*. Oxford: Basil Blackwell.
- RAMONEDA, Josep (1983) «Introducció», a John Locke, *Segon Tractat sobre el Govern Civil*, traducció de Jaume Medina i Joan Sallent, Barcelona: Laia.
- WOLLSTONECRAFT, Mary (1833) *A Vindication of the Rights of Woman*. Nova York: A. J. Matsell, traducció de Joan Josep Mussarra Roca, *Vindicació dels drets de la dona*, Girona: l'art de la memòria, 2014.